

ČUDOTVORNOST I IDENTITET: ODNOS SUBJEKTA I OBJEKTA U BOKI KOTORSKOJ XVII VIJEKA

Milena Ulčar¹
Filozofski fakultet
Odeljenje za istoriju umetnosti
Univerzitet u Beogradu

Apstrakt:

Godine 1672. u prčanjskoj kući porodice Pavlićević italo-kritska ikona Bogorodice čudotvorno je oživjela. Animizam ovog svetog predmeta izazvao je brojne reakcije kod posmatrača koje mogu doprinijeti razjašnjavanju veoma kompleksnog odnosa objekta i subjekta u ranom modernom dobu. U ovom radu se problem identiteta posmatra relaciono, predstavljanjem trojne strukture razmjene između slike i vjernika. Hijerarhija živog i neživog, kao i problem binarnosti u određenju specifičkih identitetskih kategorija u XVII. vijeku se posmatraju kroz interdisciplinarnu prizmu antropoloških i istorijsko-umjetničkih pristupa. Tri stupnja relacionog uspostavljanja identiteta međudjelovanjem slike i posmatrača ukazuju na važnost antropomorfizma,

naturalizma i animizma za razumijevanje kulturnog konteksta Boke kotorske u ranom modernom dobu.

Ključne riječi: animizam, naturalizam, Boka kotorska, rano moderno doba, predmeti pobožnosti, identitet

UVOD

Novija istraživanja u oblastima antropologije, sociologije i psihologije ukazuju na kompleksnost problema identiteta, koji se, sve glasnije i češće, opire smještanju u otuđujuće granice modernističkog koncepta individualizma. Identitet se, već nekoliko decenija, prepoznaje kao veoma nestabilna pojava. Prethodno navedene naučne discipline ističu kako je on proizvod djelovanja i relacionog odnosa između različitih entiteta, mnogo više nego samoorganizovana, fiksna podrazumijevanost pod vlašću ljudskog intelekta (Calunica 2020, 501–507). Identitet je fluidan i fleksibilan, podložan promjenama i nijansiraju u odnosu na proces komunikacije koja je srž njegovog formiranja (Anderson, Chen 2002, 619–645). Novi animizam, studije materijalne kulture, vizuelne kulture i niz postmodernističkih preokreta insistiraju na slici individue i predmeta kao mreže, kompozita, poligona dinamične razmjene, uslovljene relacionim odnosima, umjesto samouspostavljanjem i samoodržavanjem (Astor-Aguilera, Harvey 2018, 1–13). Novija antropologija predlaže korišćenje termina „dividua“, koji podrazumijeva sopstvo satkano od veza – socijalnih, psiholoških, ontoloških – sa drugim ljudima, prirodom, stvarima koje nas okružuju (Bird-David 1999, 68).

Istorijske nauke, obogaćene ovim interdisciplinarnim pristupom, nude odgovore na pitanja problema identiteta u prošlim vremenima. Istorija umjetnosti revizionira svoje rezultate i metode, ističući važnost relacija koje se

stvaraju između posmatrača i djela, prevazilazeći dugo uspostavljane okvire pitanja reprezentacije, ikonografije i simboličkog čitanja sadržaja istorijskog artefakta (Belting 2014; Freedberg 1991). Stvari ne djeluju samo u svijetu, već djeluju i na svijet koji ih okružuje (Harvey 2018, 40), čime se jedan specifičan istorijski kontekst posmatra kao laboratorija potencijalnih odnosa, živa i dinamična stvarnost kreiranja i rekreiranja različitih identiteta.

Boka kotorska je svoj politički i društveni identitet ranog modernog doba formirala u odnosu na brojne elemente – vlast Mletačke republike, prisustvo Osmanske imperije, lokalne specifičnosti; kroz proces bogaćenja pomorskom trgovinom, saobražavanjem sopstvenog identiteta sa kulturološkim normama katoličanstva, kao i spajanjem mnogobrojnih specifičnih geopolitičkih, „mentalitetskih“, pa i ekoloških mreža egzistencije (Butorac 2000). Govoriti o identitetu Bokelja u XVII vijeku može biti nestabilno i opasno poput savremenog govorenja o problemu identiteta uopšte. Tema ovog rada biće pozicionirana u specifičnu istorijsku mrežu građenu od lako prepoznatljivih koordinata istraživanja – hronološki smještena u drugu polovinu XVII vijeka, topografski u tada narastajuće mjesto pored Kotora nazvano Prčanj, kulturološki vođeno ondašnjim religijskim diskursom Katoličke crkve, sociološki obojeno venecijanskim uticajem na lokalno nasljeđe. Međutim, srž pisanja o problemu ove vrste identiteta biće metodološki organizovana kroz susret istorijsko-umjetničkih i antropoloških pristupa, kroz čiju prizmu će se pogledati neobična dešavanja unutar kuće porodice Pavlićević, sačuvana na papiru u Biskupskom arhivu Kotor, kao skup izjava mnogobrojnih svjedoka izgovorenih tokom devet dana februara 1672. godine (Zborovac–Buća–Bolica 1672, 345–357). Dva veoma važna aktera – bokeljski vjernik i ikona Bogorodice će svojom dinamičnom razmjenom i odnosom, a kroz filtere navedene analize, razjasniti proces formiranja i mijenjanja ranog modernog identiteta. Odnos subjekta i objekta, u ovom slučaju, biće razmatrani iz ugla animizma, antropomorfizma i naturalizma – kategorija koje su bile od suštinske važnosti za razumijevanje identiteta čovjeka i predmeta pobožnosti u XVII vijeku.

ČUDO U KUĆI PAVLIĆEVIĆA: ANIMIZAM I NATURALIZAM RANOG MODERNOG DOBA

Djelovanje religioznih predmeta u privatnim i javnim kontekstima Boke kotorske ranog modernog doba je veoma raznoliko i dugotrajno. Zapiši o ikonama koje mijenjaju mjesto boravka, relikvijarima koji ozdravljaju bolesne, raspećima i slikama koje čuju molitve vjernika obilježili su period srednjeg i novog vijeka na ovom prostoru (Brajić 2006, 184–212). Pa ipak, u istraživanjima evropske istorije ove pojave se najčešće pripisuju srednjovjekovnom senzibilitetu odnosa ljudi i predmeta. Novija istraživanja opovrgavaju ovaj do tada čvrsto utemeljen hronološki okvir (Garnett, Rosser 2013). U ranijim antropološkim istraživanjima one su pripisivane primitivnoj konfuziji ili djetinjastoj zabludi priradnika necivilizovanih društava. Noviji metodološki okviri pak prepoznaju animizam kao integralni dio ljudskih perceptivnih i kognitivnih modela i još više kao izuzetno kompleksnu kulturološku strukturu koja se povremeno može prepoznati i u savremenom dobu (Guthrie 1995; Bird David 1995).

Iz ugla proučavanja novovjekovne istorije umjetnosti ove pojave mogu izazvati niz suštinskih pitanja o razumijevanju odnosa posmatrača i predmeta. Rano moderno doba donijelo je nove načine prikazivanja ljudskog tijela, uključujući i tijela svetitelja. Umjesto srednjovjekovnog shematizma, geometrizacije i linearizma, od XVI i XVII vijeka su se na zidovima crkava i palata u Boki kotorskoj mogli sresti anatomske uvjerljivi mimetički prikazi tijela koje je pokrenuto i prisutno suptilnim insistiranjem na naturalističkim kvalitetima prikaza teksture kože, mišića, vena i facijalnih ekspresija. Ova promjena je veoma vidljiva u načinima vizuelnog konstruisanja relikvijara u obliku djelova ljudskog tijela (Tomić 2009, 115–148). Srebrne ruke i noge koje sadrže u sebi kosti svetitelja poprimaju izrazito naturalističke likovne kvalitete. Umjesto ornamentalizacije i dekorativnosti, pred vjernika je stavljen predmet koji na prvom mjestu ističe „obične“ ljudske karakteristike prikaza tijela (Slika 1).

Slika 1. Ikona Bogorodice, XVI vijek,
Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije,
Prčanj (fotografija: autor)

Prsti na srebrnim rukama se pokreću i šire; linije na dlanovima, zglobovi i veoma istaknute vene postaju ikonografski elementi dovoljni da prenesu prisustvo svetog na zemlji. Pa ipak, dosadašnje istraživanje desetina ovakvih primjera širom Boke kotorske ukazuje na činjenicu da ovakvi predmeti najčešće nisu bili čudotvorni (Ulčar 2017, 67–86). U arhivskim zapisima nije sačuvan dokaz o animiranom djelovanju ovih predmeta. Brojni relikvijari koji su činili čuda i povremeno „oživljavali“ jesu oni koji nisu imali naturalističke kvalitete – tu privilegiju imali su samo oni koji nisu zauzimali antropomorfni oblik ili oni koji jesu, ali čija estetika pripada srednjovjekovnom ukusu. Niz antropomorfnih i naturalistički obrađenih relikvijara nije podlegao, veoma prisutnom, procesu animizma. Slično se može utvrditi i kada je riječ o prikazima svetitelja, Bogorodice ili Isusa na raspećima ili uljima na platnu u Boki kotorskoj, a možda i širom Italije i Evrope. Takvi predmeti koji su oživljavali i djelovali pred očima vjernika u ranom modernom dobu uglavnom su bili oni srednjovjekovni ili oni urađeni u italo-kritskom maniru slikanja, a mnogo rjeđe barokne, naturalističke religiozne predstave.

U skladu sa tim, kada se u kući Pavlićevića 1672. godine događa čudo, ono je pripisano djelovanju italo-kritske ikone Bogorodice iz XVI vijeka (Sl. 1). Po izjavama svjedoka iz porodice Pavlićević, ova ikona bila je u

njihovom vlasništvu nekih 40 godina. Prva osoba koja je primijetila neobična dešavanja bila je služavka Magdalena Ragusina, Dubrovčanka koja je služila u ovoj kući dvije godine (Zborovac–Buća–Bolica 1672, 345, 346). Svjedočenja članova porodice potvrđuju njenu priču: jednog jutra Magdale-na je čula glasne zvuke i vrištanje kroz prozor kuće koji je gledao ka moru. Kada je pogledala unutra, primijetila je kako je mjesto na kome se do tada nalazila ikona prazno. Poslije nekog vremena pojedini članovi porodice otišli su da se uvjere u njenu priču i dočekala ih je neobična pojava. Pronašli su porodičnu ikonu Bogorodice kako „stoji na nogama“ neke tri stope od mjesta gdje se obično nalazila, rumena, „promijenjenih i raznolikih boja“ (Zborovac–Buća–Bolica 1672, 348). Nekoliko puta tokom devetodnevnog ispitivanja svjedoci su davali istu izjavu: ikona je vrištala, obrazi su joj goreli i bili rumeni i „sveta slika je stajala na nogama“ na vrhu stepeništa (Zborovac–Buća–Bolica 1672, 355, 356). Niko od prisutnih nije naglasio kako je prikaz Bogorodice čudotvorno napustio sliku, kako se njena „ljudska“ figura pokretala i imala određen, animiran izgled. Svi oni su, veoma upečatljivo, ponavljali kako je sama slika stajala na nogama, kako je slika mijenjala boju kože i ispuštala glasne zvuke. Ovo nepotpuno preobraženje i hibridna vrsta postojanja slike i Bogorodice je veoma važna za razumijevanje koncepta identiteta u ranom modernom dobu.

Sve religiozne slike pred kojima se vjernici mole podrazumijevaju određen stepen animizma. One su sposobne da „čuju molitve“ i priskoče u pomoć onima kojima su najpotrebnije (Gell 1998, 121). Brojni katehizisi u Boki kotorskoj naglašavaju kako nije slika ta koja čini čudo, već je ona samo prikaz onog moćnijeg entiteta „u Raju“, koji potom djeluje na zemlji (Nenadić 1768, 111). Pa ipak, ovakva upozorenja su uvijek bila mnogo više preskriptivna, nego deskriptivna – govorila su o tome kako bi trebalo da se tretira sveti predmet, a ne o tome kako je uobičajeno, lokalno i kolektivno, bio tretiran. Ova razlika, nekada veoma nesuptilna u praktičnoj primjeni, potvrđuje važnost ljudske potrebe da moćan sveti predmet vidi kao animiran. Kada ikona čuje molitve za ozdravljenje, pobjedu u borbi ili za smirivanje

oluje, ona djeluje posredno i podrazumijeva vrstu kognitivnog animizma. Ona posjeduje psihološku moć namjernog djelovanja u ljudskoj realnosti. Za razliku od ove vrste animiranosti, kada ista ta ikona počne da ispušta zvuke i pravi pokrete, kao u primjeru iz Prčanja, ona dobija odlike bihevioralnog animizma (Gell 1998, 122, 123). Susret ova dva modela djelovanja, kognitivnog i bihevioralnog, predstavlja vrstu recepta za čudotvornost svetog predmeta. Tako je ikona iz kuće Pavlićevića, počevši da mijenja fizičke, „biološke“ kvalitete, kao i da djeluje pokretom, a ne više samo namjerom, postala čudotvorna.

Međutim, uprkos veoma prisutnom znanju o susjednim čudotvornim ikonama u Perastu ili Kotoru, ova pojava unutar porodične kuće je izazvala veoma intenzivan emocionalni odgovor kod prisutnih. Nakon prvih znakova neobičnih promjena u kući Magdalena je bila „zbunjena i uplašena“. Kada je primijetila da je izvor tih promjena ikona, postala je „ispunjena strahom“, a potom i „puna strave i užasa“. Ostali ukućani bili su prvo „ispunjeni zadivljenošću i zaprepaščenjem“, a potom „strepnjom i jezmom“ i „velikim strahom“ (Zborovac–Buća–Bolica 1672, 345, 346, 354). U ispisu svjedočenja postoji više izraza kojima se opisivao ovaj susret, a svi su u vezi sa pojavom straha kod posmatrača: spavento, terrore, horrore, timore, trepidatione, stupore, paura. Estetski doživljaj, u ovom slučaju, kao i ikonografske posebnosti prikazane figure, imaju veoma malo uticaja na razumijevanje odnosa posmatrača i djela. Mnogobrojne nijanse ljudskog odgovora na djelovanje predmeta ne mogu se obuhvatiti ili svesti samo na estetski doživljaj (Gell 1998, 6). Društveni život jednog artefakta, njegova moć u uspostavljanju najrazličitijih vrsta veza prevazilazi diskurs umjetničkog, posebno kada se uzme u obzir animistički potencijal „predmeta umjetnosti“. Nakon prvobitnog šoka, Magdalena je pala na koljena i „zazivala Bogorodičinu milost i oprost od sopstvenih grijeha“. Ana Pavlićević je klekla, prostrla se pred slikom i molila se. Upalili su svijetla oko ikone, donijeli tamjan i svetu vodu. Lazar Pavlićević je upalio „voštanu svijeću koja je dodirnula dragocjenu krv Hristovu na Veliki četvrtak u Crkvi Svetog Marka u Veneciji“ (Zborovac–Buća–Bolica 1672,

349). Pozvao je sveštenika Petra Sbutegu koji se obratio biskupu, nakon čega je ikona „procesiono prenijeta u parohijalnu crkvu“, da tamo ostane „zauvijek“ (Zborovac–Buća–Bolica 1672, 357).

Poput ikone koja je mjenjala svoj način djelovanja, ukućani i svjedoci njene čudotvorne aktivnosti odgovorili su specifičnim modelima ponašanja. Sveta slika je od svog četrdesetogodišnjeg „mirnog“ obitavanja u porodičnoj kući pokazala znake života poput ispuštanja zvukova, mjenjanja boje kože i pravljenja pokreta. Ljudi oko nje su, proporcionalno tome, iz stanja užasa i preplavljenosti strahom izašli „smirivanjem“ ovih osjećanja društveno prepoznatim i ritualnim akcijama molitve, paljenja tamjana i svijeće, pozivanjem sveštenika i, na kraju, kolektivnim prepoznavanjem ovih čudesnih dešavanja koje se odvijalo premještanjem ikone na mjesto javne i oficijelne pobožnosti u procesiji.

INVERZIJA IDENTITETA SUBJEKTA I OBJEKTA: TRI STUPNJA RELACIONOG

Kada je riječ o prepoznavanju određene identitetske strukture ranog modernog doba (pa i svakog drugog) neophodno je prepoznati kontekst njenog uspostavljanja. Granice između aktera u ovoj studiji slučaja bile su oko 40 godina veoma jasno općrtane. Ikona je visila na zidu, vjerovatno učestvujući u životima ukućana na društveno prepoznat i siguran način – slušala je molitve i zahvaljivanja, djelujući „izdaleka“, prethodno pomenutom kognitivnom vrstom animizma. Sa druge strane, generacije ukućana su joj, veoma moguće, odavale poštovanje uobičajeno za predmet privatne pobožnosti u XVII vijeku na ovim prostorima. Slika je bila nepokretna i nepromijenjena, uvijek na istom mjestu u kući, dok su ljudi oko nje imali mogućnost da joj

pristupaju molitvom ili nekom drugom vrstom pobožnog djelovanja. Međutim, u trenutku kada ikona oživljava, jednog februarskog dana 1672. godine, ovaj odnos se značajno mijenja. Pravila susreta između dva aktera – ikone i vjernika – izokreću se. Prethodno uspostavljene granice se privremeno gube. Slika postaje živa, a njeni „vlasnici“ zamrznuti šokom i strahom od tako neočekivanog proboja života jednog dotad nepokretnog predmeta. Bogorodičina predstava se kreće, više i mijenja boje – ispoljava veoma uobičajene oznake biološki živog organizma u ranom modernom dobu. Sa druge strane, posmatrači padaju na koljena, nepokretni, ophrvani osjećanjem straha za koji je, kako relativno kratak arhivski dokument svjedoči, postojalo toliko različitih imena i nijansi prepoznavanja. Subjekat se privremeno imobilizira, dok objekat postaje izrazito dinamičan i pokretljiv (Wood 2016, 133). Distribucija moći se mijenja, gubitak i posjedovanje kontrole se, makar privremeno i suptilno, izokreću. Na kraju, ova vrsta dizbalansa se razjašnjava kolektivnim prihvatanjem zastrašujućeg događaja kao čudesnog – potvrda sveštenika, biskupa, a potom i sveukupne prčanske pastve djelovala je u pravcu ponovnog uspostavljanja lako prepoznatljivih granica. Čitav događaj je „institucionalizovan“ ovim prepoznavanjem i smještanjem čudotvornog predmeta u prčansku parohijalnu Crkvu Bogorodice u brdu. Slika je ponovo visila na zidu crkve, dok su vjernici bili ti koji su joj iskazivali poštovanje procesionalnim donošenjem na to mjesto, a potom i, vrlo vjerovatno, daljim molitvama. O njenom naknadnom animizmu i čudotvornosti nema riječi u Kotorskom arhivu. Danas je slika, skoro zaboravljena, svoje mjesto našla u depou glavne prčanske crkve – Rođenja Blažene Djevice Marije. Period između njenog bučnog djelovanja u kući Pavlićevića i tihog boravka u depou je ostao nepoznat.

Međutim, bez obzira na njenu sudbinu u narednim vjekovima, ovaj insert iz života jednog svetog predmeta veoma je elokventan kada je u pitanju shvatanje formiranja identiteta subjekta i objekta u ranom modernom dobu. Animiranje objekta, u ovom slučaju, dovelo je do vrste objektivizacije subjekata koji su mu bili svjedoci. Ikona je oživjela, ljudi su zbog stra-

ha ostali nepokretni i preplavljeni. Međutim, kao što ljudi nisu u potpunosti objektifikovani, tako ni sveta slika nije u potpunosti promijenila svoju ontološku strukturu. Ona je, u izvjesnom smislu, ostala predmet, stvar, uz dodatak glasa, promjenjene boje i često spominjanih nogu na kojima je stajala. Ovu pojavu možemo nazvati partikularnim ili djelimičnim animizmom. Uprkos narastajućem ukusu za naturalističke predstave ljudskog tijela, otklon čovjeka XVII vijeka od potpunog naturalizma, a pogotovo onog animiranog, veoma je upečatljiv. Prethodno spominjani antropomorfni relikvijari (Sl. 2) dobili su u XVII vijeku kristalni ili stakleni otvor koji je pokazivao relikviju – najčešće kost koja je „narušavala“ njegovu inače besprekornu mimetičku anatomsku formu. Ova vrsta „naturalizma sa koskom“ se u istorijskim naukama veoma često objašnjava kao posttridentski proizvod straha od idolatrije. Sveti predmet je mogao biti živ, ili ukazivati na životnu prisutnost, ali do

Slika 2. Relikvijari u obliku ruku, a) XIV vijek, b) kraj XVII vijeka, Kapela relikvija u Katedrali Svetog Tripuna u Kotoru (fotografija: Stevan Kordić)

izvjesne granice koja ne bi smjela da pređe u, kako se u prethodnom vijeku ispostavilo, izvor opasne povodljivosti vjernika. Ikona u kući Pavlićevića nije naturalistički izveden prikaz Bogorodice, kakav se veoma često može sresti na onovremenim baroknim slikama. To je italo-kritska ikona, vrsta prikaza koja počiva na vizantijskim likovnim i ikonografskim modelima, koji su bili izuzetno popularni u Mletačkoj republici ranog modernog doba (Brajović, Ulčar 2017, 149–159). Najčešće je baš ova vrsta predstave postajala čudotvorna. Razlog za to može biti veoma duga tradicija – likovna i mentalitetska – koju su ovakve predstave sa sobom nosile (Morse 2013, 95). Međutim, u XVII vijeku, dobu promjena u shvatanju ljudskog, pa i svetog tijela, ova specifičnost njenog prikaza mogla je značiti i vrstu otklona od potpunog naturalizma. Činjenica da slika nije u potpunosti oživjela već pokazala određene znake života, dozvoljava određen stepen kontrole koju vjernik i kolektiv imaju nad gubitkom granica.

Čitav ovaj događaj animiranja „neživog predmeta“ u prčanjskoj kući može se posmatrati kroz trostepen vid transformacija ne samo objekta, već i subjekta. Ova promjenjivost ukazuje na to da identitet nije fiksirana kategorija – bilo da je riječ o ljudskom identitetu, ili onom koji pripada predmetu, u oba slučaja je riječ o mijenjanju ontološke suštine spomenutih aktera. U prvom stepenu odnosa, subjekat i objekat imaju uobičajene modele postojanja. Porodica Pavlićević posjeduje ikonu Bogorodice, oni predstavljaju dinamičan, „ljudski“ dio ove relacije. Slika je objekat koji upućuje na postojanje nebeskog entiteta, spremnog da sasluša molitve koje su mu upućene, ali i da ostane vjeran granicama svoje predmetnosti.

Uprkos uobičajenosti i dugotrajnosti ovog prvog stepena odnosa (znamo da je ikona bila vlasništvo ove kuće skoro pola vijeka), drugi stepen nastupa naglo, nenajavljeno i podrazumjeva potresanje granica između subjekta i objekta, živog i neživog dijela ovog kompleksnog odnosa. U ovom stupnju predmet dobija ljudske osobine, granice njegove predmetnosti se djelimično ukidaju. Čovjek, komplementarno sa ovom iznenadnom

promjenom, ukida svoju ontološki potcrtanu sposobnost djelovanja – pada na koljena i leže na pod, „zamrzava“ se pod uticajem šoka ili straha. Novija antropologija prepoznaje ove promjene kao dio dugovječnog i globalno prisutnog fenomena animizma, suštinskog za stvaranje određenih kulturoloških kodova (Guthrie 1993, Gell 1998, Bird-Davis 2016). Novija psihologija ovu pojavu definiše kao proizvod traumatičnog iskustva u kome je napadnut integritet granica subjekta koji se, primitivnim psihičkim odbranama, štiti od percipirane opasnosti (Adolphs 2013, 79–93). Jedan od odgovora na preplavljenost strahom, kada bijeg ili borba nisu mogući, jeste zamrzavanje tijela, odustajanje od djelovanja, svođenje na evolutivno niži, ali sigurniji stepen postojanja u kome se ukida pokret, stišava se srčani ritam, odlaže se akcija. Sve one karakteristike koje predmet dobija – pušta glas i vrišti, mijenja boju tena, pravi pokret – ukidaju se kod subjekta suočenog tako iznenadnom pojavom. Mnogobrojni opisi užasa, straha, prestravljenosti i jeze iz sačuvanog arhivskog dokumenta, svjedoče o ovom iskustvu kao primarno neprijatnom. Ikona je prešla granice svoje predmetnosti i materijalnosti i postala je prijetnja granicama subjekta. U tom trenutku, toj neočekivanoj pojavi, identitet oba aktera se suštinski mijenja. Ontološki prepoznatljiva razlika živog i neživog se gubi i, u skladu sa tim, nastupa vrsta inverzije identiteta u kojoj objekat postaje nalik subjektu, dok subjekat ukidanjem djelovanja poprima kvalitete objekta. Ovaj antropološki, psihološki, pa i sociološki važan trenutak međuzavisnosti predmeta i posmatrača prepoznat je i u istoriji umjetnosti, iako ne često, kao važna tačka novovjekovnog stvaralaštva. Pojava izvjesnih retoričkih modela koji postaju opšte mjesto u italijanskoj literaturi XVII vijeka svjedoči o toposima oživljavanja mermera pod rukom skulptora, pri čemu posmatrač ostaje zamrznut ili opčinjen (Gastel 2011, 20, 33, 40). Petrifikacija posmatrača je, u ovom slučaju, proizvod izuzetnih naturalističkih kvaliteta izvedenog djela. Veoma često, ovi opisi podrazumjevaju vrstu metaforičnosti i korišćenja retorički unaprijed uobličenih opisa. Međutim, ono što predstavlja ključnu razliku između jednog posmatrača zadivljenog i nepokretnog pred životnošću neke Berninijeve statue i Lazara Pavličevića ili njegove služavke Magdalene koji reaguju na prethodno opisan način pred životnošću

Bogorodičine slike je u statusu i hijerarhiji oživljavanja koja se odvija pred njima. Biološki i bihevioralni animizam koji je ikona proizvela naočigled prisutnih bio je iznenađen i prijeteći po stabilan identitet posmatrača. Ova vrsta šoka inicirala je zamjenu uloga, promjenu u kvalitetu identiteta, koji se može vidjeti kao vrsta dešavanja, a ne jasno ograničenog i fiksiranog trajanja. Osnovne identitetske osobine su u ovom, drugom stepenu razmjene, razmijenjene između subjekta i objekta.

Treći stepen ove kompleksne mreže odnosa između čovjeka i stvari podrazumijeva vrstu razriješenja – na privatnom, psihološkom, pa i širem, kulturološkom planu. Ovaj nivo razmjene podrazumijeva više raznorodnih aktivnosti i započinje odmah po prvobitno ispoljenom stanju šoka i padanju na koljena onih koji su prisustvovali iznenađnom i neobičnom djelovanju ikone. U ovom stupnju ponovnog fiksiranja poljuljanih granica identiteta subjekta on počinje da djeluje društveno prepoznatljivim aktivnostima poput izgovaranja molitve, paljenja kandila i korišćenjem relikvije-svijeće donijete iz Venecije. Potom, Magdalenino pozivanje Lazara, Lazarevo pozivanje prćanjskog sveštenika, kao i njegovo dalje obraćanje kotorskom biskupu doprinose neophodnom razriješenju kroz veoma specifičan način traženja pomoći od autoriteta sposobnog da razriješi prvobitno preplavljujući problem. Na kraju, kolektivno učestvovanje u procesiji, kao i institucionalizovanje cijelog događaja smještanjem slike u parohijalnu crkvu, poslednji su koraci u ovom, veoma plodnom, pokušaju da se povрати „kontrola“ nad predmetom. Od zastrašujućeg, ovaj događaj time dobija osobine čudotvornog. Identitski okviri se ponovo uspostavljaju, predmet postaje čudotvoran sveti predmet, a Magdalena ili Lazar Pavličević postaju dio kolektiva koji mu može pristupiti na društveno priznat i siguran način. Na prvom mjestu su se pojedinačne akcije ukućana pokazale kao veoma uspješne tehnike prizemljenja, naučene u okviru šireg kulturološkog katoličkog konteksta Boke kotorske. Paljenje svijeća i kandila, donošenje svete vode i izgovaranje molitvi predstavljaju vrstu religioznog vokabulara, prethodno oprobano i sigurno, kojim je i u ovom slučaju subjekat, na skoro ritualan način, povratio svoje osnovne

identitetske kvalitete – mogućnost pokreta, reagovanja, djelanja. Traženje pomoći i kolektivno prihvatanje događaja su, i danas kao i u XVII vijeku, jednako uspješni koraci koji slijede u razrješavanju iznenadnog napada na integritet individue.

Ovaj trojni model razmjene između subjekta i objekta rezultirao je u ponovnom uspostavljanju jasnih granica između predmeta i čovjeka. Red se ponovo uspostavio i slika je ostala sveti predmet, a vjernik dio kolektiva koji prepoznaje i utiče na njenu vrijednost.

ZAKLJUČAK

Ovaj insert iz života predmeta i vjernika u XVII vijeku u mnogo čemu počiva na nama danas poznatom i naučno prihvaćenom modelu psihološkog i korporalnog odgovora čovjeka na iznenadnu (i traumatičnu) prijetnju granicama njegove ličnosti. Takođe, ovaj isječak odgovara po mnogo čemu i antropološki potvrđenom prisustvu animizma koji se, kako najnovija nauka procjenjuje, ne može svesti samo na djelovanje neevropskih ili pretkartezijanskih društava. Još više, ovakva studija slučaja, i pored njene hronološke udaljenosti, potvrđuje sociološke i psihološke teorije o primarnosti odnosa u svakom društvu, pa i unutar pojedinca. Na kraju, iz ugla novije istorije umjetnosti, ova pojava, iako ni po čemu veoma neobična, može se razumjeti kao komplementaran dio onovremenih načina kreativnog, ali i svakodnevnog, odnosa prema umjetničkim, pa i svim drugim, djelima. Kada se stavi u specifičan kontekst venecijansko-katoličko-bokeljskog kulturološkog prostora, ovaj događaj dobija jasnije elemente ondašnje stvarnosti, podložne istraživačkom djelovanju nauke. Ikonografske specifičnosti italo-kritske ikone, ritualne radnje izvođene pred njom, oficijalna pobožnost kao logičan

nastavak one privatne, odnos Prčanja i Kotora koji donekle replicira ovaj model – sve su to elementi koji podrazumijevaju istorijsku specifičnost ovog dešavanja.

Pa ipak, kada je u pitanju razumijevanje uspostavljanja granica identiteta, ova dva modela – istorijski i vanistorijski – moraju raditi zajedno. Jedino interdisciplinarni pristup, koji uvijek podrazumijeva prekoračenje hronoloških i disciplinarnih granica, može jasnije pokazati nestalnost jednog fenomena koji svaka nauka posebno, pogotovo vođena modernističkim kriterijuma, teži da fiksira na svoj način. Religiozni identitet Bokelja u ranom modernom dobu, u ovom radu, tumačen je kroz mrežu odnosa subjekta i objekta koja, ne negirajući istorijske specifičnosti, ipak teži izvjesnom uopštavanju. Doživljaj sopstva, u ovom slučaju, posmatran je kroz relacioni model doživljaja ontoloških kvaliteta predmeta. Govoriti o jednom bez ravnopravnog prisustva onog drugog ne bi moglo dati precizniji odgovor na pitanje kako je u XVII vijeku razumijevano i odigravano pitanje identiteta. Identitet je, u skladu sa ovim, doživljavan kao nestalan fenomen, nefiksiran, dinamičan i uvijek relacion. Isto tako, postojali su brojni kulturološki kodovi, vrste istorijski specifičnih recepata, kojima se težilo uokviravanju i fiksiranju identiteta, kako čovjeka, tako i svetog predmeta. Na kraju, oba identitetska konstrukta koji su glavni akteri ovog rada – ikona Bogorodice i članovi porodice Pavličević – potvrđuju nam da je i ovo pitanje u ranom modernom dobu u velikoj mjeri bilo proizvod pregovaranja svih drugih lokalnih, kulturnih i hronološki specifičnih elemenata, ali i onih istorijski manje specifičnih, bioloških i psiholoških. „Binarnost koja postaje trougao ili poligon“ je i u ovom slučaju bila plodan model o razmišljanju odnosa subjekta i objekta i njihovih relacionih modela, koji, svi zajedno, i uz svu nepravilnost i fluidnost koju sa sobom nose, daju odgovor na pitanje šta je to identitet u ranom modernom dobu.

Literatura

Adolph, Ralphs. 2013. „The Biology of Fear“. *Curr Biol.* 23 (2): R79–R93.

Andersen, Susan M., Chen, Serena. (2002). „The relational self: An inter-personal social-cognitive theory.“ *Psychological Review*, 109 (4): 619–645.

Astor-Aguilera, Miguel. Harvey, Graham. 2018. „Introduction. We have never been individuals“ u: *Rethinking relations and animism : personhood and materiality*, 1–13. New York: Routledge.

Belting, Hans. 2014. *An Anthropology of Images. Picture, Medium, Body*, Princeton: Princeton University Press. Traslated by Dulamp, Thomas.

Bird-David, Nurit. 1999. „'Animism' Revisited: Personhood, Environment, and Relational Epistemology“. *Current Anthropology Vol. 40, No. S1, Special Issue Culture-A Second Chance?:*S67-S91.

Biskupski arhiv Kotor, BAK, Fond I, XVII *Ludovicus Buccia – Luca Bolizza – Joannes Antonius Sborovatus* 1658–1685.

Butorac, Pavao. 2000. *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću: politički pregled*, Perast: NIP Gospa od Škrpjela.

Brajić, Saša. 2006. U Bogorodičinom vrtu. Bogorodica i Boka Kotorska. Barokna pobožnost Zapadnog hrišćanstva. Beograd: Plato.

Brajić, Saša. Ulčar Milena. 2017. „Legends, Images and Miracles of the Virgin Mary in the Bay of Kotor in Early Modern Times“, *IKON: Journal of Iconographic Studies*, Vol. 10: 149–159.

Calunica, Anna. 2020. „Introduction: The Relational Self: Basic Forms of Self-Awareness“. *Topoi* 39: 501–507.

Freedberg, David. 1991. *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response*, Chicago and London: University of Chicago Press.

Garnett, Jane. Rosser, Gervase. 2013. *Spectacular Miracles: Transforming Images in Italy from the Renaissance to the Present*. London: Reaktion Books.

Gell, Alfred. 1998. *Art and Agency. An Atropological Theory*. Oxford: Clarendon Pres.

Guthrie, Stewart Elliott. 1993. *Faces in the clouds: a new theory of religion*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Gastel, Jan Joris van. 2011. 'Il Marmo spirante'. *Sculpture & Experience in Seventeenth-Century Rome*. Doctoral Thesis, Leiden University. Retrieved from: <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/17826>

Harvey, Graham. 2018. „Adjusted styles of communication (ASCs) in the postCartesian world“ u: *Rethinking relations and animism: personhood and materiality*, New York: Routledge. 1–13.

Morse, Margaret A. 2013. „The Venetian Portego: Family Piety and Public Prestige“, u: *The Early Modern Italian Domestic Interior, 1400–1700. Objects, Spaces, Domesticities*, (ur.) Campbell, E. J., Miller, S. R., Consavari, E. C. London, New York: Routledge. 89–107.

Nenadić, Ivan Antun. 1768. *Nauk Kerstjanski*. Venezia.

Tomić, Radoslav (ur.). 2009. *Zagovori Svetome Tripunu: blago Katorske biskupije. Povodom 1200. obljetnice prijenosa moći svetoga Tripuna u Kotor*. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.

Ulčar, Milena. 2017. „Saints in Parts: Image of the Sacred Body in an Early Modern Venetian Town“, *Sixteenth Century Journal* XLVIII/1: 67–86.

Wood, Christopher S. 2016. „Image and Thing, A Modern Romance.“ *Representations*, No. 133, SPECIAL ISSUE: Images at Work: 130–151.

MIRACULOUSNESS AND IDENTITY: SUBJECT-OBJECT RELATIONS IN THE 17TH CENTURY BAY OF KOTOR

Abstract:

In the year of 1672 several members of Pavličević family in Prčanj witnessed miraculous transformation of the Madonna icon inside their household. Sacred image produced loud sounds, changed colors of the skin and grow a pair of legs which helped her moving away from the usual place that it inhabited. This behavioral animism of the artifact produced a very specific biological and ritual response in the observers. The clear line between humans with nonhuman

features and nonhuman agency was blurred, allowing the analysis of tripartite relational structure of subject-object interactions. Convertibility of person and thing in the case of the miraculous event in Prčanj is rather eloquent example of an identity fashioning in the early modern religious context. The discourses of „life of things“, viewed from the point of new anthropology, studies in material culture and art historical approaches were used to inspect animistic psychological and cultural habits in 17th century Bay of Kotor. The experience of dissolving margins of a person and a thing was analyzed as crucial aspect in understanding the problems of identity, seen as a composite of relationships, instead of bounded and integrated entity.

Key words: animism, versimilitude, Bay of Kotor, early modern age, devotional objects, identity